

יריחו, 1900. בקירוב (אוסף המושבה האמריקאית, ספריית הקונגרס)

חלוצים בולגרים בעיר התמרים

התיישבות יהודים מבולגריה ביריחו בסוף המאה ה־19

יוסף קונפורטי

ראשונים בכיכר הירדן להתיישבות זו קדמו יוזמות להתיישבות יהודית חקלאית ביריחו בשנת 1839 (משה מונטיפיורי) ובשנת 1863 (ישעיהו גוטליב), אך הן לא יצאו לפועל. בשנת 1872 העמידה הממשלה העות'מאנית למכירה פומבית שליש מאדמת יריחו. קבוצת יהודים מירושלים, שהיו בעלי נתינות זרה, התארגנה לרכישתם. הוקמה חברת המניות "פתח תקווה", בניהולם של יואל משה סלומון, יהושע ילין ובן ציון ליאון – סוחר אמיד שהיה מעורב בהקמתן של השכונות מאה שערים ובית יעקב בירושלים באמצע שנות ה־70 של המאה ה־19. ה"בקשיש" שולם לאנשי השררה, בירושלים אישרו את העסקה, וההסכם נשלח לאישור "השער העליון" באיסטנבול. כאשר התברר לסולטאן עבד אל־חמיד השני כי הרוכשים אינם נתינים עות'מאניים, הוא הוסיף על המחיר שהוצע 500 לירות ורכש את השטח לעצמו.

בשנת 1895 נערך ניסיון עלום ומעניין להתיישבות חקלאית ביריחו – של יהודים ספרדים מנסיכות בולגריה. העיתון "איל אמיגו דיל פואיבלו" (ידיד העם), ביטאונם של יהודי בולגריה באותן שנים, מעלה את סיפורם של המתישבים במקום הקרוי "גני וְנָאָקִיב של הסולטאן". המקום המדויק אינו ידוע, ואפשר שהמילה "וְנָאָקִיב" היא שיבוש השם ווקף (הַקְדֵש). המתישבים האמיצים קראו תיגר על תנאי האזור ועל הקללה המקראית כנגד יישוב יריחו (יהושע ו, כו), שהדיה נשמעו גם במאה ה־19.

עבדול חמיד השני
(קריקטורה, 1908)

באוגוסט 1897, דיווח העיתון "איל אמיגו דיל פואיבלו" שזה שנתיים אברהם ליאון מנסיכות בולגריה, אשתו ובנו מעבדים שטח אדמה גדול ליד יריחו. הבן סיים אז את לימודיו בבית הספר החקלאי "מקווה ישראל", והשטח נחכר לחמש שנים תמורת עשר לירות עות'מאניות לשנה בשנתיים הראשונות ו-13 לירות בשלוש השנים הבאות. העובדה שבאותה העת הנסיכות הבולגרית הייתה תחת חסות עות'מאנית ותושביה נחשבו נתינים עות'מאניים, הקלה על חכירת האדמות. בשלב ראשון השתכנה המשפחה במבנה בן שני חדרים ליד השטח החכור. זמן קצר לאחר מכן הצטרף אליהם כשותף משה בן יעקב, מקהילת סבישטוב בבולגריה. יחד עם פלחים מקומיים נטעו במקום 600 עצי פרי הדר ועיבדו גן ירק, שאת תוצרתו מכרו בירושלים. בשנת 1896 הגיע למקום מאיר יצחק אסא, תושב סטרה זגורה מנסיכות בולגריה, שיצא בשליחות 20 מחבריו לאתר מקום להתיישבות בארץ ישראל.

אסא מצא שאדמות יריחו מתאימות וביקש להצטרף עם חבריו למקום, אך התנה שהעניין ייעשה באישור מושל ירושלים והמשך שכירות הקרקע תובטח. נסים בכר, מנכבדי העדה הספרדית בירושלים ומנהל בית הספר כי"ח בירושלים, הבהיר לו שבתנאים הפוליטיים ששררו בארץ הדבר הוא בלתי אפשרי. לאחר חודש וחצי נסוג אסא מכוונתו ושב לבולגריה. מאוכזב ומיואש מתנאי האקלים ורמת החיים בבקעת יריחו, הוא הודיע לחבריו שנכשל במשימתו למצוא מקום להתיישבות חקלאית. משה בן יעקב החליט אז לפנות אל צעירים יהודים בבולגריה, אוהבי ארץ ישראל, הרוצים להוציא את לחמם בזיעת אפם

ולהצטרף לחברים במקום. הפנייה נעשתה באמצעות העיתון "איל אמיגו דיל פואיבלו", שגילה אהדה למפעל ההתיישבות בארץ ישראל ועדכן את קוראיו תדיר על הנעשה במושבותיה. משה בן יעקב תיאר את התנאים הקשים באזור, אך טען כי שפע המים וטיב הקרקע מאפשרים קיום הוגן ל-50 עד 60 משפחות. הוא קרא לצעירים בני 20 עד 30, חסונים, חרוצים וסבלניים, המאמינים באלוהים, להצטרף לאגודה - שמנתה אז שישה חברים. הוא הציע למעוניינים לשלוח קורות חיים לכתובתו בירושלים. אלה שיתקבלו ישלמו לקופת האגודה 15 לירות עות'מאניות שנועדו לבניית המגורים, לכלי עבודה, לאמצעי מחיה בשנים הראשונות וכן לשכירת פלחים לעבודות שדה.

מי יציב דלתייה?

שבועיים לאחר פרסום פנייתו של משה בן יעקב, פרסם העיתון את תגובתו של מאיר יצחק אסא. הלה חש מואשם במעילה בשליחות שהטילו עליו חבריו. במכתב ארוך הוא אישר שאכן אדמות יריחו פורייות, אולם שלל כל אפשרות להקמת התיישבות יהודית במקום. הוא פירט את הקשיים שהעמידו הרשויות העות'מאניות ותיאר בהרחבה את תנאי האקלים הקשים בבקעת יריחו ("איל אמיגו דיל פואיבלו", 27 באוגוסט 1897). מעל דפי העיתון פרץ פולמוס סוער. יצחק בכור אז'אלבו, בן קהילתו של משה בן יעקב, הפריך כעבור שבועיים (10 בספטמבר 1897) את טענותיו של אסא, אחת לאחת. הוא הציג את משה בן יעקב כאיש אמין והגון, האוהב את עמו, שפעל רבות לטובת הציבור בקהילתו.

למרות זאת, לקריאתו של בן יעקב לא היה הד רב. מעטים היו הצעירים בבולגריה שההון הבסיסי שנדרש מהם היה בהישג ידם, ומה עוד שמנגד עמדו הקשיים שהעלה אסא. משפחת ליאון נטשה את המקום במועד לא ידוע, אולם התיישבות יהודית באותו אזור נמשכה שנים אחדות. הד להתיישבות היהודית בבקעת יריחו בעשור האחרון של המאה ה-19 עולה ממקורות אחדים. דוד ילין כתב בעיתון "המליץ" בשנת תרנ"ז (1897):

בה בשעה אשר החלו צעירי ציון לטוש במושבות הקדומות לשדד אדמתן, הנה עלתה בידי אחדים מאחינו לכונן יישוב חדש ביריחו אשר בסביבות ירושלים. כי חלק גדול מאדמת יריחו על נכסי מלכנו הפרטים ייחשב, ופקיד מיוחד לאדונו השולטן יר"ה בירושלים אשר ימסור את הקרקעות אלה לערביים לחומש, לאמור: ארבע הידות בתבואות לזורעים, והחומש האחד יגבה הוא. ויהי בקיץ הזה, וישתדלו אחדים

יריחו "סוגרת ומסוגרת" - תנ"ך פרחי, מאה 14 (איור: אלישע בן אברהם קרשקש)

העתק פסימס בית הכנסת העתיק ביריחו

יריחו, 1900 בקירוב (ארכיון התמונות יד בן צבי)

נופי יריחו בגלויה, 1899 (delcampe.net)

מאחינו להשיג שמה שדה רחב ידיים בחכירה מאת הפקיד למשך עשר שנים, וייתישבו שמה המה ובני ביתם, וישבו לבטח באין מחריד. כי עין פקידי המלכות עליהם לטובה, ואיש מהערבים לא יהיו לגעת בכל אשר להם. ובימים האלה קנו להם סוסים ועגלה ומחרשות [...] ואם יראו ברכה בעמלם יעשו גם אחרים כמעשיהם, ומושבה חדשה תתכונן על האדמה הפוריה הזאת המהוללה מימי עולם (כתבי דוד ילון, א, ירושלים של תמול, תשל"ב, עמ' 108-109).

ילון ציין שעד אותה העת אדמות יריחו נמסרו בחכירה לערבים – אולם למראה הישגיהם של מתיישבים יהודים במושבות, "נוכח פקיד נכסי הממשלה לדעת, כי תרבינה ההכנסות בתנו אותה לעובדים חרוצים וימסור כיום חלק גדול מהאדמה בידי אחינו אלה". באותה העת, משלחת מטעם "חובבי ציון" בלונדון ביקרה במקום וזיכתה את המתיישבים בסכום כסף קטן, ובהבטחה להשתדל עבורם אצל הרב הראשי הספרדי בלונדון. אפשר שדבריו של משה בן יעקב על ששת החברים שהצטרפו לאגודה ביריחו קיבלו הד "לוח ארץ ישראל" לשנים 1896/97 של אברהם משה לונץ, לאמור: "ביריחו [...] זה שנתיים התאחו בה ששה יהודים, בלי בני ביתם והמה מחזיקים חנויות מכל מיני סחורה". מלוח ארץ ישראל לשנת 1899 מתברר כי מספר המתיישבים עלה: "ביריחו חמש משפחות יהודים שהם שבע עשרה נפש, המעבדות בחכירה את אדמת הסולטאן".

"אחינו האחד אשר נשאר לפליטה"

ניסיונות לרכוש את אדמות יריחו וליישב בה יהודים נעשו גם בשנים הראשונות של המאה ה-20. דוד לבונטין, מנהל בנק אפ"ק הציוני, ניהל בשנת 1904 משא ומתן עם השלטון העות'מאני. הוא ביקש לחכור את אדמות הסולטאן באזור יריחו ולהקים חמישה יישובים שיאוכלסו בבני היישוב הישן, בעלי נתינות עות'מאנית. בראשית 1905 לבונטין הודיע לדוד וולפסון שכל מסמכי יריחו נחתמו לשביעות רצונם של אנשי מקצוע מהיישוב היהודי בארץ ישראל, שהיו מעורבים במשא ומתן. גם בפעם הזאת, הועברו השלמונים כמקובל למושל ולפקידים אחרים, וכל שנותר הוא להמתין לאישור השער

העליון. אולם הנהגת התנועה הציונית הסתייגה מהתכנית ודרשה מלבונטין לבטל את ההסכם. בשנת 1908 ביקרה ביריחו החלוצה הצעירה רחל ינאית בן צבי. היא פגשה אישה המדברת יידיש, שסיפרה על בדירותה במקום הזר שאליו הגיעה כמה שבועות לפני פגישתן. בעלה הוא כנראה משה אברהם, שהתיישב ביריחו עם אחיו שסייע לו, הקים בית ועיבד חלקת אדמה – "הוא אחינו האחד אשר נשאר לפליטה מכל הישוב החדש אשר התכונן שמה לפני שנים אחדות". ראוי לציין שבני קהילות מנסיכות בולגריה שהגיעו ליריחו לא היו החלוצים היחידים. בשנת 1898 נוסדו ברחבי בולגריה אגודות ליישוב ארץ ישראל, וחבריהן אספו כספים לרכישת קרקע להתיישבות בארץ. אגודות אלה קיבלו עליהן לאסוף כספים לרכישת קרקעות בארץ ולהתיישב בה. כך, למשל, בערב חנוכה תרנ"ה (1895) עלו 12 משפחות על אדמות ערטוף בשפלת יהודה (שנרכשו מהמיסיון הבריטי) וייסדו את היישוב הר-טוב. לדאבון הלב, לא פורצי החומות מהיישוב הישן ואף לא מוסדות התנועה הציונית הצליחו להיאחז באדמות יריחו הפוריות. על כן אין להתפלא שהחלוצים הבולגרים נכשלו אף הם. חובבי ציון מבולגריה שהגיעו ליריחו ביקשו ליישב את ארץ ישראל, אך זכו לעבד את אדמתה רק שנים אחדות.

לעיון נוסף

1. צ' אילן, "איכרי יריחו", קרדום, 28-30 (יוני 1983), עמ' 189-191.
2. ז"ח ארליך, יריחו היהודית לדורותיה, ירושלים 1994.
3. ר' גפני, "לבנות את העיר האסורה", סגולה, 56 (ינואר 2015), עמ' 48-55.